

Емілія Швед,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романських мов та зарубіжної літератури,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-9477-7579>
м. Ужгород, Україна*

Оксана Дацьо,

*старший викладач кафедри романських мов
та зарубіжної літератури,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0001-6974-9544>
м. Ужгород, Україна*

Олександра Яцків,

*старший викладач кафедри романських мов
та зарубіжної літератури,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0003-0339-9208>
м. Ужгород, Україна*

До питання структури та аргументаційної ролі періодів у творі Т. Лівія «Історія»

On the question of the structure and the argumentative role of the periods in the work by T. Livy “History”

Анотація. Промови історичних осіб, які відомий римський історіограф Тім Лівій вводить у свій твір «*Ab urbe condita*», чи скорочено в українському перекладі «Історія», є класичними зразками ораторського мистецтва. Стаття присвячена дослідженню структурних типів періодів промов та аналізу їх стилістичної спрямованості як засобів аргументації. Спостереження засвідчує, що функції експресивно-емоційних ресурсів синтаксису стилістики промов є дуже вагомими. У результаті аналізу виділились чотири структурні групи періодів. Серед них переважають комбінації типу: група підрядних речень, що завершується головним; головне речення та залежна від нього серія підрядних. Періодична мова Лівія патетична та переконлива, вона, як правило, супроводжується симетричністю колонів, повтором сполучників, градаціями, антитезами та гомеотелевтоном присудків. Усі перелічені засоби, обрамлені у періодичні побудови, несуть чітке експресивно-емоційне навантаження та водночас служать вагомим фактором пере-

конання. Як засвідчує дослідження, періоди промов своєю багаточленною конструкцією, багаторазовим повтором однотипних синтаксичних одиниць у поступово зростаючому та інтонаційно-підвищеному ряді, мобілізують увагу читача, створюючи тон піднесеності, підкреслюють значущість висловлювання, його різноманітні експресивні елементи та емоційні відтінки. Отже, довгі, плавні періоди – одна з найбільш характерних рис стилю Лівія, а їх уміле застосування є однією з ознак майстерного володіння автора словом. Ці синтаксичні ресурси стилістики промов найефективніше сприяють втіленню задуму автора. Дослідження аргументаційної ролі періодів дозволяє краще зрозуміти основну ідею твору та пізнати ідіостиль автора «Історії».

Ключові слова: риторика, лінгвостилістичні особливості, давній Рим, Тит Лівій, його твір «Історія» (промови твору), синтаксичні ресурси стилістики промов, період.

Summary. *Speeches of historical persons introduced into the work “Ab urbe condita” or in Ukrainian translation abridged to “History”, by Titus Livy, is a classic example of oratory art. The given article is devoted to the study of structural types of periods of the above-mentioned speeches and their stylistic analysis as a means of argumentation. The observation made testifies to the fact that functions of emotional and expressive resources of syntactical stylistics are very significant. As a result of the study, we have pointed out four structural period groups, the prevailing ones are those combinations where a group of subordinate clauses precedes the principal one and the principal clause is followed by a series of subordinate ones. Livy’s period language is pathetic and persuasive; it is, as a rule, accompanied by colon symmetry, repetition of conjunctions, gradation, antithesis and homeoteleuton of predicates. All the enumerated means, embedded in periodical structures, are meaningful, valid and persuasive. The research proves that periods of the analyzed speeches attract reader’s attention by their multinuclear construction, numerous repetitions of syntactical units of the same type in gradually ascending and intonationally rising pattern. They create an elevated tone, emphasize the significance of the utterance, its various expressive elements and emotional nuances. To sum up, long periods are one of the most characteristic features of Livy’s style and their skillful usage proves his mastery of the word. These syntactical stylistic resources contribute to the effective perception of the author’s purpose. The investigation of the argumentational role of periods enables us to better understand the message of the work and know “History” author’s ideostyle.*

Key words: *rhetoric, linguostylistic peculiarities, ancient Rome, Titus Livy, his work “History” (speeches of the work), syntactical stylistic resources of the speeches, period.*

Вступ. Відомий римський історіограф Тит Лівій жив у епоху принципату Октавіана Августа, коли були припинені війни і наступив мир. Август намагався сприяти розвитку мистецтва, літератури, поезії, турбувався про зростання могутності Риму, та це була лише зовнішня сторона його політики. Встановлення принципату привело

до знищення демократичних свобод, що зумовило падіння політичного красномовства. Саме у цей час припало жити Лівію – ритору за покликанням і талантом. Описувати сучасну історію було ризиковано, тому автор увесь свій талант ритора зосередив на подіях минулого. Історіографія того часу відзначалась стилістичною майстерністю, вміло укладеними промовами.

Фундаментальний твір Тіта Лівія «Історія» охоплює 745 років життя великого народу і складається із 142 книг. Автор працював над твором більше 40 років. Лівій вводить у «Історію» численні промови, що прикрашають та урізноманітнюють перелік історичних подій. Саме у цих промовах, чи не в найбільшій мірі, виявився ораторський дар автора.

Крім історичної цінності, – промови ілюструють боротьбу плебеїв за свої права, вони цінні і у мовознавчому та стилістичному планах. Укладаючи їх, автор дотримується усіх канонів античної риторики, промови, фактично, є синтезом всього цінного, нагромадженого грецькою та римською наукою. Промови «Історії» стали втіленнями усіх кращих традицій античної риторики. Ці досягнення риторики практично освоювались різними науками: поетикою, стилістикою, логікою. Стилістика бере свій початок з риторики, – виток стилістики та сучасної лінгвостилістики слід шукати у класичній риториці.

Промови історичних персоналій твору Т. Лівія «Історії», як уже зазначалось вище, є скарбницею досягнень античної риторики. Саме це спонукало нас дослідити специфіку застосування автором експресивно-емоційних засобів промов, зокрема, аргументаційну роль синтаксичних ресурсів стилістики промов. Теоретичною літературою за профілем дослідження стали праці Арістотеля, Демосфена, Цицерона, Квінтіліана. Ще античні дослідники такі, як Тацит, Сенека, Квінтіліан захоплювались мовою Лівія. Аналізом тексту Лівія дослідники займалися протягом століть [17; 19; 20; 23; 24]. Більшість з них зосереджували увагу на вивченні лінгвостилістики всіх промов твору за винятком першої декади. Лише окремі, вибіркові дані, що стосуються промов першої декади «Історії», знаходимо у працях Л. Кюнаста [18].

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці таких науковців як О. Васецька, М. Вінтонів, А. Галас, Н. Гуйванюк, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Коць, А. Мойсієнко, О. Пономарів, К. Шульжук [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 13; 14; 15].

Метою статті є фіксація структурних типів періодів промов, дослідження їх побудови, аналіз функціональної спрямованості їх як засобів лінгвостилістики.

Методологія та методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують промови історичних осіб (полководців, державних та суспільних

діячів) першої декади твору Т. Лівія «Ab urbe condita» чи скорочено в українському перекладі «Історія», що у сумі складають 914 Вайсенборнівських рядків [21; 22]. Під час дослідження використовувалася компонентна та контекстна методика лінгвістичного аналізу. В основу вивчення ліг описовий метод, що базувався на прийомах: класифікації та систематики, статистики та культурно-історичної інтерпретації. Крім загальнонаукових методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, у дослідженні застосовано зіставний та порівняльно-історичний методи. У процесі дослідження використано когнітивні підходи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи найважливіші засоби аргументації у структурі промов, неможливо не помітити і такі синтаксичні засоби експресії як структурні типи періодів.

У процесі дослідження привертають увагу поодинокі промови, більшість речень яких є короткими синтаксичними в'язями, як, до прикладу, промова Марка Манлія Капітолійського до плебеїв /VI, 18/. Це пояснюється тим, що промова глибоко патетична, полемічна. Такі короткі синтаксичні конструкції передають схвильованість мовця і водночас викликають обурення слухачів, налаштовують плебеїв на рішучі дії проти патрициїв. Кільком коротким реченням промови притаманна велика полемічна сила.

Однак, характерним явищем синтаксису Лівія є не короткі речення, а довгі, плавні періоди. Вчення про цю складну синтаксичну сполуку виникло дуже давно. Ще античні автори намагалися дослідити цю складну синтаксичну побудову. Так, Арістотель, подаючи дефініцію періоду, зазначав, що він називає періодом фразу, яка сама по собі має початок і кінець. Періодичний стиль приємний і зрозумілий, приємна така мова тому, що вона легко запам'ятовується. Деметрій порівнював періодичну мову до каменів, що підпирають і підтримують склепіння. М. Т. Ціцерон, розвиваючи вчення про період, називає його *circumscriptio, ambitus verborum*, але проблемами вивчення синтаксичних форм періоду античні риторичні майже не займались. Деяко уточнене визначення періоду та виділення структурних типів періодів є заслугою сучасних дослідників-стилістів. Більшість з них підкреслюють, що період це – вживана у багатьох стилях мови структурна синтаксична конструкція, яка існує у літературній мові для вираження складного висловлювання з широким змістом, що оформлена в єдиному реченні особливої системи, тобто найважливішою ознакою періоду є смислова завершеність. У цьому контексті заслуговують на увагу праці сучасної дослідниці А. Галас [3; 4; 5].

Чому саме період став найулюбленішою синтаксичною конструкцією у Лівія? Пояснюється це, в першу чергу, тим, що період

є найкращою формою для аргументації, з найдавніших часів він був суттєвою ознакою ораторського стилю мови. У досліджуваних промовах періоди це – складні синтаксичні конструкції, що містять цілу низку найрізноманітніших комбінацій розміщення головних та підрядних речень.

У результаті дослідження виділились чотири структурні типи періодів. Серед структурних типів періодів автор «Історії» найчастіше застосовує комбінацію типу: група підрядних речень, що завершується головним, до прикладу: *Cum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum et servorum dux profanatis omnibus in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante quam Romae sumpta sunt arma* /III, 19, 7/, – Коли вороги були у храмі і Капітолії, коли вождь вигнанців та рабів, осквернивши все святе, поселився у храмі всеблагого та всемогутнього Юпітера, у Тускулі раніше, ніж у Римі взялися за зброю. Як видно з ілюстрації, це – паралельночленний період з однорідними підрядними реченнями часу. Граматичним засобом зв'язку виступає сполучник *cum*, у другому та третьому колонах для збільшення експресії – його еліпсис, перші два колони – парісон, підсилений повтором прийменника *in*, третій колон періоду дещо довший для надання значнішої ритмічної завершеності.

Часті в узусі автора протиставні періоди, що базуються, як правило, на антитезі, як от: *Scilicet, si quis vobis humillissimus homo de vestra plebe, quam partem velut abruptam a cetero populo vestra patriam peculiaremque rem publicam facitis, si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis; Jupiter optimus maximus exulum atque servorum saeptus nulla humana ope dignus est* /III, 19, 9/, – Отже, якщо б хто-небудь найнижчий із ваших плебеїв, яких ви зробили, немовби найбільш відділеними від інших людей, частиною вашої країни, державою у державі, якщо б хто-небудь із них заявив вам, що його дім оточений озброєними рабами, то ви вважали б за обов'язок допомогти йому; а всеблагий і всемогутній Юпітер, оточений озброєними вигнанцями і рабами, не заслужив на допомогу від людей. У даному зразку особливе стилістичне навантаження несе симетричність конструкцій та паралелізм, – структурний паралелізм створюється і підтримується однаковою будовою частин, однаковими синтаксичними зворотами у цих частинах, однаковими вставними словами. У кінцевому результаті, структура такого типового для Лівія періоду сприяє актуалізації усіх можливих засобів експресії: паралелізму, повтору, симетрії та антитези. Як засвідчує дослідження, періоди своєю багаточленною конструкцією, багаторазовим повтором однотипних синтаксичних одиниць у поступово зростаючому та інтонаційно-підвищеному ряді

мобілізують увагу читача, створюють тон піднесеності, підкреслюють значущість висловлювання, його різноманітні експресивні елементи та емоційні відтінки.

Ось ще один зразок такого структурного типу періодів, який побудований Лівієм з такою майстерністю, що його можна вважати хрестоматійним:

At hercules, cum stipendia nobis consulibus, nom tribunibus ducibus, et in castris, non in foro faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in contione patres Romani horrebant, praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque simul publicae simul privatae triumphantes domum ad penatos redibatis; nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis /III, 68, 6//, – А коли ви служили під керівництвом нас, консулів, а не трибунів, і в таборі, а не на форумі, коли ваш крик в строю наводив страх на ворогів, а не під час народних зборів на патриціїв, ви з триумфом повертались додому, до пенатів, забравши здобич, забравши у ворога землю, збагатившись, прославивши державу і себе, а тепер ви дозволяєте ворогу піти, обтяживши себе вашим майном. Цей зразок – детально продумана побудова, – антитезу автор «Історії» підкреслює паралелізмом частин фрази, вводячи два підрядні речення часу із сполучником *cum*, у другому та третьому – еліпсис його. Засобами вираження виступають повтор прийменника *in* та заперечної частки *non*. У цьому періоді думка підсилюється за допомогою усіх можливих засобів вираження, – період характеризується ритмічністю побудови, завершеністю інтонації. Періоди досліджуваних промов переважно плеонастичні. Квінтіліан критично ставився до надмірної багатослівності Тіта Лівія. Плавну течію великих періодів автора «Історії» він називав «молочною повнотою» (*lactea ubertas*) і вважав такий стиль неспроможним вселити довіру до оратора. Деякі дослідники античності називали періоди Лівія надто довгими. На нашу думку, періоди Лівія довгі, проте такий розмір їх зумовлений потребою і ніколи не доходить до марнослів'я.

Як відомо, для практичної стилістики велике значення має питання про різні способи розташування частин складнопідрядних речень, зокрема, питання про стилістичні функції препозитивних і постпозитивних підрядних речень. У процесі дослідження виділився другий структурний тип періодів, – конструкції, що складаються із головного речення та залежних від нього низки підрядних, до прикладу:

Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe sit, an, nisi sit quidem, ad guberacula rei publicae accedere eum patiemur /IV, 3, 16/, – Чи, врешті, ми не

віримо, що може бути муж сильний і відважний, доблесний у часі миру та війни із плебеїв, чи хіба ми його можемо допустити до управління державою; *Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si conubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si iungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt* /IV, 5, 5/, – Отже, консули, плебеї готові іти на ці війни для вас, чи будуть вони придумані чи справжні, але тільки за умови, якщо ви дозволом на шлюб зробите нашу державу єдиною, якщо плебеям можна буде зростись, можна буде тісно поєднатися узами кровної спорідненості з патриціями. Характерними стилістичними фігурами, що супроводжують такі періоди є симетрія колонів, повтор сполучників, градація. Усі вони служать у обрамленні періодичної мови ефективними експресемами. Саме завдяки майстерній побудові періодів промова властива жвавість та сила вислову. За спокійний, приємний тон розповіді Сенека називав Лівія «*natura candidissimus omnium ingeniorum*» (найобдарованіший природою розповідач) /Sen. Suas. VI, 21/. Періоди Лівія переконливі, патетичні: «У будові речення він зумів підпорядкувати цілий ряд підрядних речень головній думці і цим зробив свій внесок у вироблення історичного стилю, хоча інколи буває і нелегко розплутати цей клубок», – зазначає німецький дослідник творчості Лівія М. Шанц і додає, – «його періоди та мова є блискучою словесною оправою» [20, с. 435].

Дещо рідше зустрічаємо у промовах періоди третього структурного типу, що є, практично, складносурядним багаточленним реченням, як от: *Vocis verborumque quantum voletis ingerent, et criminum in principes et legum aliarum super alias et contionum, sed ex illis contionibus numquam vestrum quisquam re fortuna domum auctior rediit* /III, 68, 4/, – Вони нагромадять голосів і слів скільки хочете, і звинувачень проти знаті, і закони одні на другі і зборів, проте з цих зборів жоден з вас не повернувся додому багатшим. Дослідження засвідчує, що граматичними засобами зв'язку у таких періодах найчастіше виступають сполучники, їх повтор чи еліпсис, інтонація, антитеза та градація. «Період Лівія часто не є чіткою картиною, а нанизуванням подій одних на інші» [19, с. 849]. Такі періоди, будучи засобом логічного викладу думки, дають можливість сконцентрувати в одному реченні аргументацію основної тези.

Прикладів четвертого структурного типу у промовах зовсім мало: суть його полягає у поєднанні складносурядних та складнопідрядних речень із заключною частиною, що виступає у ролі узагальнення: *Equidem fatebor vobis, etsi minus iniuriae vestrae quam meae calamitatis meminisse iuvat: cum abessem, quotienscumque patria in mentem veniret,*

haec omnia occurrebat, colles campique, et Tiberis et adsueta oculis regio... /V, 54, 3/, – Отже, признаюся вам, хоча й не особливо приємно пригадувати про ваші образи та моє нещастя: коли мене тут не було, кожного разу, як я пригадував батьківщину, все це переді мною поставало: пагорби і луки, і Тібр і милий очам край... Узгалянюючий компонент у цьому періоді виступає у препозиції. Наведені вище типові зразки періодів засвідчують, що мотивація користування періодом у автора «Історії» може бути різною: це і бажання зробити думку якомога експресивнішою, і подати її у естетичній формі і бажання бути переконливим і доступним слухачам, тому що оратори, думки яких обрамлені періодичною мовою, висловлюються, ніби на одному подиху; сама ж структурна ознака періоду пов'язана з нагнітанням напруження (підвищенням інтонації) та спадом напруження (пониженням інтонації) дає можливість тримати слухача, чи читача у полоні думки, поки не наступить розв'язка. Отже, як засвідчує дослідження, улюбленим зворотом мови оратора є період, тобто висловлення закінченої ідеї, що виступає у супроводі численних дрюгорядних речень, які в свою чергу оточені багатьма приватними ідеями. Дослідник Г. Бернгарді подивляє Лівієве уміння при такому великому обсязі матеріалу утримуватись на тій же висоті естетичного смаку і найблагороднішої красномовності: «Лівій володіє мистецтвом тримати у рівновазі протилежні якості розуму і здатністю дотримуватись поміркованості, де панує розум та істина» [16, с. 542].

Детально вивчивши специфіку побудови та функціонування періодів у творі Т. Лівія «*Ab urbe condita*», доходимо висновку, що довгі, плавні періоди – одна з найхарактерніших особливостей стилю Лівія та водночас одна з ознак високої майстерності володіння словом; періодична мова автора настільки майстерна, патетична, переконлива, що нею неможливо не захоплюватись, – читач, ніби попадає у невидимий полон і не хоче визволитись з нього. Експресивно-емоційну функцію цих синтаксичних побудов у Лівія важко переоцінити тому, що жодна синтаксична конструкція не здатна відтворити так сконденсовано і сильно напруження, пристрасть, як це робить період. Таким чином, довгі, плавні періоди – одна з найбільш характерних рис стилю Тита Лівія, а уміле їх використання – одна із ознак високої майстерності володіння словом.

Висновки з дослідження. Отже, дослідження структурних типів та експресивно-емоційних функцій періодів промов історичних осіб твору Т. Лівія «*Ab urbe condita*» засвідчує таке: характерним явищем синтаксису автора є не короткі синтаксичні в'язі, а довгі плавні періоди. У результаті дослідження виділились чотири структурні типи

періодів. Переважає комбінація типу: група підрядних речень, що завершується головним. Така структура періодів сприяє актуалізації всіх можливих стилістичних засобів: паралелізму, повтору, симетрії побудов, антитези. Саме такі періоди, завдяки своїй багатокомпонентній конструкції, багатократним повторам однотипних синтаксичних одиниць у супроводі поступово наростаючої інтонації, мобілізують увагу читача, створюючи тон урочистості.

Дещо рідше в узусі автора другий структурний тип періодів – конструкція, що складається з головного та залежних від нього серії підрядних речень. Дослідження засвідчує, що характерними стилістичними фігурами, які супроводжують періоди цього типу є симетричність колонів, повтор сполучників, градації. Усі вони в обрамленні періодичної мови виступають у промовах ораторів яскравими експресемами. Автор уміло підпорядковує низку підрядних речень головній думці та тим самим робить внесок у формування історичного стилю.

Періоди третього структурного типу зустрічаємо порівняно рідше, він по своїй суті є, фактично, складносурядним багатокомпонентним реченням. Застосовуючи такі сполуки, Лівій, немовби нанизує одні події на інші.

Як засвідчує аналіз, прикладів четвертого типу у промовах зовсім мало, суть його у поєднанні складносурядних та складнопідрядних речень із заключною частиною, що виступає у ролі узагальнення.

Отже, із сказаного вище можемо зробити наступні висновки: довгі, плавні періоди – одна з найхарактерніших рис стилю автора «Історії». Їх уміла побудова свідчить про високу майстерність володіння словом та служить дієвим засобом аргументації.

Усі перелічені синтаксичні ресурси стилістики промов найефективніше сприяють втіленню задуму автора, – заклику громадян повернутися до звичаїв своїх предків та побожності для збереження величі Риму, а дослідження аргументаційної ролі цих засобів дозволяє краще зрозуміти основну ідею твору та дослідити ідіостиль автора «Історії».

ЛІТЕРАТУРА

1. Васецька О. Формальна та семантична варіантність синтаксичних термінів: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 293 с.
2. Вінтонів М. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.
3. Галас А. І. Г. Чередниченко і проблема жанрово-стильових особливостей періоду в українській мові// *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 7. Ужгород, 2003. С. 7–10.

4. Галас А. Інтерпретація періоду як об'єкта синтаксису і стилістики// *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: Зб. наук. пр. Вип. 20. Ужгород, 2015. С. 34–43.
5. Галас А. Період у сучасній українській літературній мові: Навчально-методичний посібник для студентів філологічних спеціальностей. Ужгород, 2002. 54 с.
6. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст: Вибр. праці. Чернівці: Чернівецький університет, 2009. С. 409–478.
7. Дудик П., Прокопчук Л. Синтаксис української мови. Київ, 2010.
8. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 112–125.
9. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Брно, 2013. 223 с.
10. Коць Т. До проблеми взаємодії релігійного і публіцистичного стилів української літературної мови// *Культура слова*: Зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. Вип. 98. С. 96–107.
11. Маслюк В. Із спостережень над першою вітчизняною риторикою 1636 року – «Оратором Могилянським» Й. Кононовича–Горбацького // *Іноземна філологія*. Львів, 1974. Вип. 36. С. 28–33.
12. Маслюк В. Теорія стилю у вітчизняних латиномовних поетиках і риториках XVII – першої половини XVIII ст. // *Іноземна філологія*. Львів, 1975. Вип. 40. С. 3–11.
13. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.
14. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000. 248с.
15. Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2010. 408 с.
16. Bernhardt G. Grundriss der Römischen Literatur. Halle, 1850. S. 542–545.
17. Kroll W. Rhetorik // *Realencyclopädie der Altertumswissenschaft von Pauly–Wissowa*. Suppl., 1940. Bd. 7. S. 1039–1138.
18. Kühnast L. Die Hauptpunkte der Livianischen Syntax. Berlin, 1871. 402 s.
19. Pauly–Wissowa. Real – Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart, 1926. Bd. 25. S. 816–852.
20. Schanz M. Geschichte der Römischen Literatur. München, 1914. 573 s.
21. Titi Livi. Ab urbe condita libri / W. Weissenborn. M. Müller. lib. I–VI. Lipsiae, 1910. 396 s.
22. Titi Livi. Ab urbe condita libri / Erklärt von W. Weissenborn. Berlin, 1876. Bd. III. Buch. VI–X. 220 s.
23. Volkman R. Die Rhetorik der Griechen und Römer. Leipzig, 1885. 580 s.
24. Wackernagel W. Poetik, Rhetorik und Stilistik. Halle, 1888. 597 s.